

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора педагогічних наук, професора Товканець Ганни Василівни
на дисертаційну роботу Лялюк Галини Миколаївни «Теорія і практика
виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX –
початок XXI століття)», подану до спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01
у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01- загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із планами галузей науки

У сучасних українських реаліях формується нове бачення організації виховання, опіки, соціального захисту дітей-сиріт, які потребують допомоги й підтримки. Їхня інтеграція в соціум уможлиблюється шляхом організації виховного процесу на засадах особистісного підходу. Це актуалізує проблему удосконалення освітнього процесу, методів, технологій, впровадження інноваційних підходів з метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання. Особливого значення набуває переосмислення історико-педагогічного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній теорії і практиці.

Зміни в системі інституційного догляду в напрямі альтернативного, наближеного до сімейних форм опіки й виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр., Законом України «Про освіту» (2017), Указом Президента України від 12 січня 2018 р. № 5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа», підсилюють актуальність забезпечення особистісного зростання дітей в умовах трансформаційних змін й оновлених форм державної опіки.

Дисертація Г.М. Лялюк спрямована на дослідження складних суперечностей щодо вимог суспільства до практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, зокрема між потребою оновлення традиційних теоретико-методологічних засад, концептуально-методологічних підходів виховання дітей-сиріт і необхідністю збереження ефективних опікунсько-виховних традицій у вітчизняній педагогічній теорії та практиці; між нагальною потребою інституційних форм догляду дітей в ефективній багаторівневій системі опікунсько-виховної діяльності, об'єктивною необхідністю впровадження нестандартного інноваційного підходу до виховання дітей-сиріт, технологій актуалізації їх особистісних ресурсів та недостатнім рівнем узагальнення й систематизації праксеологічних аспектів вітчизняного науково-практичного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті

особистісної парадигми в українській педагогіці; між необхідністю підвищення професійного рівня педагогів, фахівців опікунсько-виховної діяльності та недостатністю теоретичного обґрунтування й методичного забезпечення їх підготовки, відсутністю ефективних моделей особистісно-професійного розвитку.

Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідницької теми кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти як складової комплексної наукової проблеми «Українська освіта у контексті європейських інтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер 0117U005400) та в межах комплексного дослідження кафедри соціальної педагогіки «Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу» (державний реєстраційний номер 0116U003882) Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації Г. М. Лялюк полягають у: здійсненні цілісного системного ретроспективного аналізу теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні XX – початку XXI століття; виявленні основних детермінантів генези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній теорії та практиці досліджуваного періоду;

Не викликає також заперечення наукова новизна, що полягає у виокремленні основних тенденцій розвитку та структурних компонентів особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у контексті сучасних соціальних змін, *обґрунтуванні* принципів, що увиразнюють специфіку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми (суб'єктності, кордомедійності, етично-альтруїстичності, довіри, авторитетності педагога як значущого дорослого), *обґрунтуванні* ідеогенези виховання дітей-сиріт, яку розкрито крізь призму вітчизняної філософсько-освітньої та соціологічної думки, психолого-педагогічних досліджень, дитиноцентричного, соціально-особистісного, гуманістичного, особистісно орієнтованого підходів; *розробленні* періодизації практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, систематизації технологій та інноваційних методів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Дисертанткою опрацьована значна кількість наукових джерел, *загальнотеоретичних праць* вітчизняних і зарубіжних дослідників, що мають історико-педагогічну цінність, а також *наративних джерел*, в яких у досліджуваній період розкривалися окремі питання виховання дітей у контексті особистісної

парадигми, офіційних матеріалів, довідково-бібліографічної літератури і, що особливо є цінним, архівних матеріалів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз змісту дисертації, автореферату та публікацій Галини Миколаївни Лялюк є підставою для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність викладених автором результатів.

Грунтовне вивчення джерельної бази (922 найменування, з яких - 34 іноземною мовою) дали змогу дисертантці досить глибоко висвітлити сукупність аспектів досліджуваної проблеми, зокрема здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у сучасній вітчизняній педагогічній науці; обґрунтувати концептуальні основи та зміст виховання дітей-сиріт; дослідити ідеєгенезу особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у вітчизняній педагогічній науці (XX – початку XXI століття) та визначити її загальні тенденції; визначити шляхи імплементації продуктивних ідей та перспективні напрями розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в сучасних умовах реформування системи інтернатної освіти; обґрунтувати праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, особливості використання інноваційних технологій виховання в умовах закладів інституційного догляду та виховання дітей; схарактеризувати перспективні напрями удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності.

Одержанню достовірних і обґрунтованих наукових результатів сприяло застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів наукового дослідження (загальнонаукові, *метод парадигмального аналізу, контент-аналіз, герменевтичний, пошуково-бібліографічний, персоналістично-бібліографічний, проблемно-хронологічний, прогностичний, тестування, анкетування, опитування, бесіди, інтерв'ю*). Особливо наголошуємо на застосуванні *історико-порівняльного методу*, який дозволив дисертантці з'ясувати підходи до вивчення і трактування системи ідей педагогічної теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми на західноукраїнських землях і в радянській Україні; *історико-системного* – для вивчення тенденцій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у педагогічній теорії та практиці України (XX – початок XXI століття); *історико-генетичного* – для об'єктивного й комплексного дослідження зародження та розгортання педагогічної ідеї, що поступово стала теорією й концептуальним підходом до практики організації виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, виявлення причинно-наслідкових зв'язків

розвитку практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; методу *педагогічної реконструкції*, що дозволило відтворити історико-педагогічну реальність теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Вибір методів дослідження обумовлено визначеною метою й адекватний завданням, які розв'язує авторка. Новизна і вірогідність загальних висновків дисертації підтверджуються обґрунтованими результатами дослідження, здійсненого дисертанткою, і загалом не викликають сумніву.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці програми навчального курсу «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах» та відповідного навчально-методичного комплексу, які можуть мати практичну реалізацію в структурі освітніх програм соціального і педагогічного спрямування у вищій школі. Матеріали дослідження можуть бути використані у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників у центрах післядипломної освіти і в неформальній та інформальній освіті.

Систематизовані основні наукові висновки і рекомендації можуть бути використані для оптимізації виховного процесу педагогами, психологами, соціальними педагогами, працівниками соціальних служб для молоді, працівниками соціально-ресурсних центрів для дітей-сиріт, а також прийомними батьками.

На нашу думку, продуктивні ідеї щодо теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні та представлений досвід впровадження можуть бути використані також в умовах реформування сучасної освітньої галузі загалом та професійної підготовки студентів педагогічних спеціальностей 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта» 014 «Середня освіта» (соціально-педагогічний аспект) тощо.

Матеріали науково-методичного комплексу «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах», аналіз яких представлено в дисертаційному дослідженні, будуть корисними студентам педагогічних спеціальностей у межах вивчення культурологічних та історичних дисциплін та дисциплін професійного спрямування «Теорія та методика виховання», «Дидактика», «Історія педагогіки», «Педагогічні технології», «Педагогічна майстерність (педагогічна творчість)» тощо.

Впровадження положень дисертації є обґрунтованим і здійснено в освітньому процесі Львівського обласного інституту післядипломної освіти, Львівського державного університету безпеки ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Пустомитівського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді), дитячого будинку «Оранта» м. Дрогобич, ліцею № 4 імені Лесі Українки Дрогобицької міської ради Львівської області.

Оцінюючи ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, поданих у дисертації, слід зазначити, що дисертація має виважену структуру; кожний з окреслених розділів є логічним, послідовним, доцільним. Вважаємо, що дослідницький задум вдало віддзеркалює й етапність організації дослідження дисертантки.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів

У дисертації достатньо переконливо обґрунтовано підґрунтя феномена «виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми» як поліфункційної системи, що становлять системно-генетичний підхід до аналізу тенденцій генерування та трансформації педагогічних ідей виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Дослідження втілює ідеї та положення синергетичного, герменевтичного, антропологічного, гуманітарного, гуманістичного, аксіологічного, особистісного, суб'єктного, парадигмального, середовищного, діяльнісного, акмеологічного, праксеологічного підходів.

Вибір об'єкта, предмету дослідження є вмотивованим і чітко сформульованим. В рецензованому дослідженні належним чином обґрунтовується актуальність проблеми, в повному обсязі виокремлюється як необхідність теоретичного дослідження, так і доцільність практичного вирішення проблеми, простежується логічний зв'язок між розділами і підрозділами, що яскраво підкреслює цілісність роботи; узагальнення й висновки до підрозділів слугують містками у загальній логіці дослідження, а також спрямуванням для аналізу наступного історико-педагогічного факту чи явища. Заслуговує на увагу виклад стану дослідженості проблеми у науково-методичних розвідках й відповідні авторські міркування.

Структурно дисертація Г. М. Лялюк відповідає нормативним вимогам, є грамотно оформленою, що свідчить про володіння авторкою методологією наукового дослідження. Структура роботи відповідає меті дослідження й вирішуванню у ньому завдань. Аналіз дисертації й автореферату дає підстави стверджувати, що робота є закономірною і своєчасною реакцією на сучасні суспільно-економічні й соціально-педагогічні трансформації і має вагомe значення для теорії і методики педагогічної науки.

Дисертацію написано на належному науковому рівні. Здобувачка володіє теорією проблеми і методами її пізнання. Позитивне враження справляє оформлення роботи, достатня ілюстративність (9 таблиць і 2 рисунки, змістовні додатки (9)). Достатньо ґрунтовною є апробація результатів дослідження, що засвідчується участю дисертантки у понад 20 науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах в Україні та за кордоном (Польща, Угорщина).

Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковано у 62 публікаціях (з них 56 одноосібних), серед яких: 1 монографія, 2 розділи у колективних монографіях, 29 статей у фахових виданнях України, 7 – в іноземних наукових виданнях, 20 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій, 3 навчально-методичні посібники.

Проведена експертиза дослідження доводить, що на основі аналізу праць українських і зарубіжних учених, авторці вдалося добре окреслити теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми, що сприятиме розвитку загальної педагогіки й історії педагогіки. У роботі зроблені відповідні узагальнення й висновки, коректно оформлено додатки та список використаних джерел. Дослідницькі матеріали глибоко проаналізовані та доповнені змістовим наповненням у додатках до дисертації, які мають наукову і практичну значущість.

Вважаємо за необхідне наголосити на таких *позитивних аспектах рецензованого дисертаційного дослідження*:

1. Заслуговує на увагу авторський підхід до трактування поняття «Виховання» як процесу самоорганізації особистості засобами внутрішніх ресурсів, що потребують певної зовнішньої ініціації, взаємодії дорослого і дитини, створення соціокультурного середовища для саморозвитку і самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, здатного до самовизначення, самореалізації й самовдосконалення (розділ 1.1.), яке, на нашу думку, вдало доповнює класичне трактування даного поняття з урахуванням особистісного підходу та сучасних соціально-економічних реалій.

Окрім цього заслуговує на особливу увагу авторська систематизація вимірів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: суспільно-політичний вимір, соціокультурний вимір, технологічний вимір, інституційний вимір (розділ 1.1.)

2. Варто звернути увагу на ґрунтовний розгляд проблеми стосовно опікунсько-виховної діяльності, де дисертантка особливий акцент робить на актуалізації особистісного ресурсу дітей-сиріт, соціальної підтримки та створенні оптимальних умов для їх емоційного й соціального розвитку. Причому підкреслюється цілеспрямованість, належно спланований комплекс дій та відповідно організована суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагогів та дитини-сироти, що «забезпечують її основні вітальні потреби, всебічний розвиток особистості, певні потреби нормалізації її психічного стану і соціальної ситуації, сприяння налагодженню стосунків з оточенням, соціалізації, соціальної реадaptaції й реінтеграції в соціумі».

3. Окремо в методологічному плані наголошуємо на важливості визначення дисертанткою системи стратегічних ідей та положень щодо розвитку особистісної парадигми в умовах трансформації системи інституційного догляду та виховання

дітей в Україні, які, на нашу думку, розроблені дисертанткою на основі глибокого вивчення теоретичного матеріалу та аналізу власної практичної діяльності.

Акцент зроблено автором на психологічному супроводі виховного процесу, що є умовою успішного особистісного зростання дітей-сиріт та забезпечує ефективність реалізації виховних технологій в опікунсько-виховній діяльності, уможлиблює інноваційну педагогічну діяльність. Акцентовано на важливості врахування у виховному процесі дітей-сиріт психотравмувального досвіду: фізичного, психологічного, сексуального насильства, незаконного використання дитячої праці та психосоматичної патології, окреслено шляхи їх належної психолого-педагогічної підтримки.

Зазначимо, що особливо варто наголошувати на такій концепції виховної роботи у системі професійної підготовки педагогів, зокрема вчителів початкової школи і вчителів-предметників. Такий матеріал варто пропагувати як теоретичну основу виховної роботи при проведенні наукових досліджень і підготовці дисертацій у галузі педагогічних і психологічних наук, зокрема тих дисертацій, які стосуються проблем формування освітнього середовища.

4. Цікавою, на наш погляд, є систематизація дослідницького матеріалу, який дав підставу виокремити основні ідеї виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, які еволюціонували й оновлювалися адекватно до соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних змін: *визнання самоцінності* дитинства, повага гідності та особистості дитини, гуманістичність стосунків між педагогом і дитиною, *підтримка та прийняття дитини такою, якою вона є*, допомога їй у самопізнанні, сприяння її особистісному зростанню; *визнання необхідності* культивування *самобутньої індивідуальності*, виховання у дитині свободи думки, самостійної роботи, самостійних пошуків життєвих принципів та істин, вироблення власного світогляду і характеру, *гармонізація взаємовідносин особистості дитини і суспільства* з метою ефективного й взаємозумовленого розвитку, *проектування прогресивних змін у дитині*, синтез гуманістичних та директивних методів виховання залежно від педагогічної ситуації і особливостей дітей, добір найбільш адекватних форм і методів педагогічного впливу на основі психолого-педагогічної діагностики дітей, ідеї індивідуально-диференційованого підходу у вихованні, *важливість особистісно-професійного розвитку педагога*, етико-педагогічних норм, культури його поведінки, удосконалення педагогічної майстерності на основі співробітництва, особистісно-гуманної вихідної позиції, сформованість яскравої особистості, здатної до творчості та новаторства.

Ці ідеї в теорії та сучасній практиці виховного процесу можуть розглядатися як основоположні принципи виховання.

5. Представлена авторкою дисертації періодизація теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні впродовж ХХ та на початку ХХІ століття дає підстави для ствердження наявності нових фактів щодо змісту виховання, що уможливило авторові визначити особливості кожного з окреслених історичних періодів.

6. Оригінальною є представлена модель образу ідеалізованої особистісно-професійної парадигми (моделі особистісно-професійної парадигми) (розділ 5). Така модель має прогностично-стратегічне спрямування для професійної підготовки педагога, зокрема для моделювання варіативного компоненту освітньої програми, оскільки в сучасній ринково орієнтованій системі важливо надати можливості самостійного вибору здобувачем вищої освіти видів навчальної діяльності й створення індивідуальної освітньої траєкторії.

Так само оригінальними є положення щодо підготовки майбутніх педагогів до естетотерапевтичної діяльності.

7. Розроблений курс «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатних закладах» наводить на думку щодо необхідності активізації у педагогічній підготовці соціально-орієнтованої складової. Вважаємо, що такі курси саме і будуть сприяти формування у майбутніх педагогів здатності до реалізації соціально спрямованих проєктів; здатності брати на себе відповідальність, брати участь в спільному прийнятті рішень у функціонуванні та розвитку соціально-демократичних інститутів.

8. Зміст дисертаційного дослідження насичений статистичними даними і фактичними матеріалами. Характеристика кожного періоду обґрунтована на основі аналізу законодавчих актів, урядових постанов і розпоряджень з питань соціальної політики, звітів, протоколів засідань, аналітичних довідок, доповідних записок, що забезпечує вірогідність і об'єктивність наукового дослідження (напр. «Доповідні записки та довідки відділу про перевірку виконання постанови колегії Міністерств освіти УРСР від 13 серпня 1965 р. «Про стан навчально-виховної роботи та професійно-трудової підготовки учнів у школах-інтернатах УРСР» за 1965–1966 н.р» та інші).

Зазначене дозволяє стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають теоретико-методологічне, освітньо-методичне і практичне значення для розв'язання педагогічних завдань виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертанткою результатів загалом, вважаємо за доцільне висловити деякі дискусійні положення, а також окремі побажання:

1. В дисертації вдало і цікаво виокремлено структурні компоненти концепції виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми (розділ 2.1.) Водночас, вважаємо, для наглядності й кращого представлення поданого матеріалу можна було використати таблицю або ж рисунок, що надало б тексту дисертації компактності. Теж саме стосується й положення щодо ієрархічної структури особистісної парадигми виховання дітей-сиріт, яку, на нашу думку, доречно було б відобразити ілюстративно.

2. Детально і ґрунтовно схарактеризовані 5 історико-педагогічних періодів у розвитку практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Водночас, на нашу думку, дисертаційне дослідження набуло б наукової стрункості, якби ці періоди були названі.

Водночас щодо періодизації, то попри визначення «Постанови (2007 р.)» як верхньої межі, можливо було б вказати все ж таки 2020 рік, тому що складається враження, що не проводився аналіз практики виховання дітей-сиріт після 2007 року. Насправді ж і сьогодні ця проблема в українському суспільстві є актуальною, а в дисертації відповідний аналіз зроблений.

3. Дисертантка ґрунтовно аналізує досвід діяльності установ інтернатного типу впродовж хронологічних меж дослідження. Однак крім інституційних форм опіки, варто було б простежити можливості прийомних сімей у вихованні дітей-сиріт.

4. На нашу думку, дослідження виграло б у значущості, якби дисертантка детальніше розкрила роль релігійного чинника, церкви у розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні.

5. Обґрунтовуючи ідеєгенез особистісної парадигми виховання дітей-сиріт, авторка розглядає ідеї А.Волошина крізь призму філософсько-освітньої думки. Але цікаво і корисно було б для педагогічної теорії ґрунтовне пояснення, чим обумовлена така позиція?

6. На нашу думку, доречно б було чіткіше виокремити позицію автора щодо категорії дітей з особливими освітніми потребами в сучасному суспільстві.

Висновок

Логіка дослідження, послідовність викладу та доказовість положень і висновків – це ті характеристики, які надають дисертаційному дослідженню цілісності, повноти, завершеності. Висновки, сформульовані дисертанткою чітко і повно, розкривають за поставленими в роботі завданнями основні надбання та

результати дослідження. Вважаємо, що робота виконана на належному фаховому рівні. Її автор продемонструвала наукову зрілість, широту охоплення проблеми.

Рецензоване дисертаційне дослідження **«Теорія і практика виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX – початок XXI століття)»** є завершеною самостійною науковою роботою, яка містить нові науково обґрунтовані результати в галузі загальної педагогіки та історії педагогіки і за актуальністю, змістом, обсягом, науковою новизною, обґрунтованістю наукових положень, достовірністю, практичним значенням, якістю оформлення та повнотою викладу відповідає п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами та доповненнями згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., а його автор – **Лялюк Галина Миколаївна** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та

методики початкової освіти

Мукачівського державного університету

Г. В. Товканець

Власноручний підпис

д.п.н., проф. Товканець Г.В. засвідчую:

Учений секретар

Мукачівського державного університету

О.О. Королович